

УДК 342.56:340.134

Колесніков Андрій Павлович

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
юридичного факультету
Західноукраїнський національний університет*

Kolesnikov Andrii

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Security and Law Enforcement
Faculty of Law
West Ukrainian National University
ORCID: 0000-0003-3064-4133*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9955

АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

ASPECTS OF INFORMATION SUPPORT FOR THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE PRE-SOVIET PERIOD

Анотація. Вступ. Сучасна система забезпечення прав і свобод людини побудована на основі детально розроблених правил та механізмів реалізації, одним із важливих аспектів яких є інформаційне забезпечення судових комунікацій. Українські землі в різні періоди входили до складу різних державних утворень, що накладало свій відбиток на судоустрій та інформаційні інструменти здійснення правосуддя. Вивчення цих історичних особливостей дозволяє краще зрозуміти специфіку української правової системи.

Мета. Метою дослідження є дослідження та періодизація особливостей інформаційного забезпечення здійснення правосуддя в дорадянський період.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є наукові праці щодо інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях в дорадянський період.

При здійсненні дослідження було використано наступні наукові методи: історико-правовий (для дослідження історичного розвитку інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях у різні історичні періоди); метод періодизації (для виділення основних історичних етапів становлення інформаційного забезпечення правосуддя та систематизації їх характерних ознак); джерелознавчий (для вивчення, аналізу та інтерпретації історичних джерел права, таких як «Руська Правда», литовські статuti, магдебурзьке право, козацьке звичаєве право тощо).

Результати. У статті досліджується історичний розвиток інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях у дорадянський період. Проаналізовано особливості інформаційних джерел та механізмів правосуддя в різні історичні епохи – Київську Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполиту, Гетьманщину, Російську імперію та період Української Народної Республіки. Висвітлено роль таких документів, як «Руська Правда», литовські статuti, магдебурзьке право, козацьке звичаєве право, закони УНР. Розглянуто використання актів, універсалів, судових книг, протоколів як інформаційних інструментів правосуддя. Виявлено тенденцію до систематизації та кодифікації правових норм, запровадження писемних форм судочинства, створення архівних установ.

Перспективи. Предметом подальших наукових розвідок може бути дослідження наступних історичних періодів в контексті інформаційного забезпечення здійснення правосуддя.

Ключові слова: судочинство, правосуддя, інформаційне забезпечення правосуддя, українські землі, історія права, джерела права.

Summary. Introduction. The modern system of ensuring human rights and freedoms is built on the basis of detailed rules and implementation mechanisms, one of the important aspects of which is information support for judicial communications. At

different times, Ukrainian lands were part of different state entities, which left its mark on the judicial system and information tools for the administration of justice. Studying these historical features allows us to better understand the specifics of the Ukrainian legal system.

Purpose. The purpose of the study is to investigate and periodise the peculiarities of information support for the administration of justice in the pre-Soviet period.

Materials and methods. The research materials are scientific works on information support for the administration of justice in the Ukrainian lands in the pre-Soviet period.

The following scientific methods were used in the course of the study: historical and legal (to study the historical development of information support for the administration of justice in Ukrainian lands in different historical periods); periodisation method (to identify the main historical stages of formation of information support for justice and systematise their characteristic features); source study (to study, analyse and interpret historical sources of law, such as Ruska Pravda, Lithuanian statutes, Magdeburg law, Cossack customary law, etc).

Results. The article examines the historical development of information support for the administration of justice in the Ukrainian lands in the pre-Soviet period. The author analyses the peculiarities of information sources and mechanisms of justice in different historical epochs – Kievan Rus, the Principality of Galicia-Volhynia, the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Hetmanate, the Russian Empire and the period of the Ukrainian People's Republic. The role of such documents as Ruska Pravda, Lithuanian statutes, Magdeburg law, Cossack customary law, and laws of the Ukrainian People's Republic is highlighted. The use of acts, universals, court books, and protocols as information tools of justice is considered. The author reveals the tendency towards systematisation and codification of legal norms, introduction of written forms of legal proceedings, and creation of archival institutions. The author concludes that the system of information support of justice in Ukraine before the Soviet period was gradually improving.

Discussion. The subject of further scientific research may be the study of the following historical periods in the context of information support for the administration of justice.

Key words: legal proceedings, justice, information support of justice, Ukrainian lands, history of law, sources of law.

Постановка проблеми. Сучасна система забезпечення прав і свобод людини і громадянина побудована на основі детально розроблених правил та механізмів реалізації. Однією з останніх тенденцій у цій сфері є цифровізація інформаційного простору та вироблення на її основі нових підходів до здійснення судових комунікацій. Досягненню такого рівня передував довгий історичний шлях становлення і розвитку системи здійснення правосуддя на українських землях. В даному науковому дослідженні звернуто увагу на одному з аспектів такого розвитку, а саме генезі інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях. У різні періоди часу території сучасної України були в складі Київської Русі, під владою Литовської і Польської держав, були частиною Російської імперії, що відбивалося на судоустрої країни і, зокрема, на специфіці його інформаційної складової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти історичної структуризації елементів і підходів здійснення судочинства здійснив Д.Забзалюк [1]. Детальний аналіз Судебника Казимира Ягайловича, що був джерелом права в Галицько-Волинському князівстві здійснив М.Колос [2]. Окремі аспекти теми досліджував І.Назаров [3]. Історичну періодизацію судочинства на українських землях здійснив І.Слюсар [4]. Дослідженню судочинства на території України в Х–ХІХ ст. Присвячена праця К.Лісової [5]. Варте уваги комплексне дослідження за керівництвом І.Усенка стосовно історії судової влади [6], у якому окрема увага звертається на інформаційні джерела права.

Метою статті є дослідження та періодизація особливостей інформаційного забезпечення здійснення правосуддя в дорадянський період.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі дослідження матеріалів, описаних вище нами було проведено періодизацію ознак інформаційного забезпечення правосуддя в дорадянський період (табл. 1). Надалі в статті розкриємо її особливості відповідно до визначеної періодизації.

В умовах дослідження розвитку інформаційних джерел здійснення правосуддя на українських землях та його інформаційного забезпечення необхідною є особлива увага до Руської правди. Найдавніша версія є втіленням початкового досвіду об'єднання та систематизації правових норм Київської держави в середині ХІ століття. У цій версії історики виділяють 43 статті, хоча первісно статті не мали окремих назв. Збірник складався з двох основних частин: «Правди Ярослава» (статті 1–18), «Правди Ярославичів» (статті 19–41), а також «Покону вирного» (стаття 42) і «Уроку мостикам» (стаття 43). Це була перша спроба кодифікації законів у Київській Русі в середині ХІ століття.

Основними причинами створення Руської Правди були: активізація соціально-економічного розвитку Київської Русі, яка вимагала впорядкування суспільних відносин, особливо в сфері господарської діяльності, такої як ремесла, торгівлі та інших; необхідність більш досконалого регулювання певних суспільних відносин, які потребували деталізації та конкретизації, зокрема майнового, спадкового права, визначення ключових елементів

Таблиця 1

Періодизація ознак інформаційного забезпечення правосуддя в дорадянський період

№ з/п	Період	Ознаки інформатизації правосуддя
1	Київська Русь	– судочинство базувалося на звичаєвому праві та «Руській Правді» та «Книзі законня»; – княжі устави видавалися за згодою боярської ради; – рішення записувалися у формі актів на берестяних документах; – створені архіви для зберігання документів при князівських дворах
2	Галицько-Волинське князівство	– судочинство регламентувалося збірником законів «Судебник Казимира»; – судові акти записувалися церковнослов'янською мовою; – обмін інформацією здійснювався через гінців
3	Велике князівство Литовське	– діяли судові книги для фіксації судових рішень та процесів; – застосовувалися литовські статuti як джерела права; – існували земські і гродські суди з власними архівами документів
4	Річ Посполита	– судочинство базувалося на нормах магдебурзького права; – з'явилися нотаріальні книги для фіксації угод і судових рішень; – активно застосовувалися судові протоколи та реєстри
5	Гетьманщина	– діяли козацькі суди на основі звичаєвого права та гетьманських статутів; – судові рішення фіксувалися у формі універсалів та розпоряджень; – зберігання документів у Генеральній військовій канцелярії
6	Російська імперія	– поширення загальноімперського законодавства на українських землях; – діловодство судів велося згідно із встановленими формами і процедурами; – існували архівні установи для зберігання судових справ
7	УНР	– власні закони «Про утворення Генерального суду» та «Про введення народного суду на Україні»

сімейного права, перегляду покарань за вбивство «княжих людей»; складна політична ситуація в Київській Русі вимагала вжиття радикальних законодавчих заходів та обмежень, перш за все, спрямованих на викорінення язичницьких звичаїв [7, с. 10].

Прикладом руху інформації при здійсненні судочинства, описаному в «Руській правді» є систематизація судових доказів, таких як: сліди побиття, рани, тіло вбитого, свідки тощо. У той же час Руська Правда не містить судових процесуальних норм, а тільки визначає перелік свідків, а також ситуацій, коли в них нема потреби. Ще однією особливістю судочинства в цей період, що знайшла відображення і в основних документах є його тісний зв'язок з релігією. Значна частина справ провадилася через призму справедливого небесного суду. При цьому застосовувалася система релігійних присяг [6, с. 92].

Ще одним важливим документом того часу є «Книга законня», в якій містилися постанови приватного і кримінального права. Збірка складалася з наступних частин: візантійського рільничого закону (укладений у VII ст.), законних книг про покарання, про розлучення і про свідків.

Князівські укази або постанови видавалися за погодженням з боярською радою. На відміну від «уроків», князівські устави мали більш постійний і фундаментальний характер, оскільки регулювали більш важливі суспільні відносини. Їх головна мета полягала в юридичному закріпленні реформ, які проводилися в економічному житті держави

Київська Русь. Таким чином, устави князів були більш масштабними і довгостроковими законодавчими актами, ніж уроки, і потребували схвалення представницького органу — боярської ради.

Наступним історичним періодом є Галицько-Волинське князівство. Головним документом, який визначав здійснення правосуддя в цей час був «Судебник» Великого князя литовського Казимира Ягайловича. Судебник 1468 року був прийнятий Великим князем Литовським спільно з князями, панами-радниками та всім суспільством Великого князівства Литовського. Це був перший кодифікований нормативно-правовий акт у галузі права в литовсько-руських землях, метою якого був захист власності всіх верств населення держави. Його основою стали кримінально-правові ідеї та термінологія Руської Правди, а також правові звичаї литовсько-руського народу, що забезпечило його сприйняття суспільством. Структура кримінально-правових норм Судебника визначалася системою об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретних складів злочинів, описаних у цьому акті. Види покарань, передбачені санкціями кримінально-правових норм, переважно були спрямовані на позбавлення життя злочинців, що свідчить про високий рівень небезпечності вчинюваних ними майнових злочинів. Окрім смертної кари, до засуджених застосовувалися інші покарання, позбавлення волі на певний строк та компенсаторні стягнення [2, с. 89].

Основними джерелами права, а отже і інформаційними інструментами у великому князівстві

Литовському були перший та другий земський привілей, а також Городельський привілей.

Перший земський привілей (1387 р.) був спрямований на поширення католицизму в Литовській державі. Він визначав повні права власності на маєтки і землі кожному лицарю чи боярину, який прийме католицьку віру, а також їхнім нащадкам. Окрім того він передбачав права користуватися, продавати, дарувати всю свою власність (замки, волості, села тощо), яку він успадкував.

Другий земський привілей (1387 р.) зобов'язував усіх жителів Великого князівства Литовського переходити в католицьку віру, залишивши інші конфесії. За цим документом католицька церква, монастирі та залежні від них люди звільнялися від державної юрисдикції. Католикам заборонялося одружуватися з православними до того часу, поки ті не приймуть католицизм. Маєтки, передані католицькому духовенству, звільнялися від повинностей на користь держави.

Городельський привілей (1413 р.) був спрямований на зміцнення і розширення католицизму. Статті 3 і 12 надавали католицьким феодалам переваги у наданні гербів від польських феодалів для підвищення їх становища. Інші статті обіцяли пільги феодалам, які приймуть католицьку віру. За цим актом не католики, переважно православні, не могли обіймати державні посади та бути членами державної ради [1, с. 32].

З огляду даних документів бачимо, що система документів визначала в більшості примусові міри, а права надавалися лише заможним верствам. У зв'язку з цим погоджуємося з твердженням І Усенка про те, що відправлення судочинства в той період швидше було джерелом прибутку, ніж інструментом захисту прав і свобод людини [6, с. 107].

Джерелом права в період Речі Посполитою було Магдебурзьке право. Магдебурзьке право було збірником законів, створеним у XIII столітті на основі «Саксонського Зеркала» та права міста Магдебурга. Воно стимулювало подальший розвиток міського законодавства, надаючи містам можливість видавати обов'язкові до виконання правові акти — вількери. У містах, де діяло магдебурзьке право, запроваджувалися такі принципи як змагальність сторін у суді, виборність міської влади та її підзвітність перед населенням. Магдебурзьке право сприяло перетворенню міщан на окремий правовий стан, визнавало їхню значущість у суспільно-політичних процесах [8, с. 451].

Крім того, у цей період з'явилися спеціальні книги, куди вносилися записи про різноманітні угоди, контракти та судові рішення. Ці книги виконували функцію офіційних реєстрів і були важливим інформаційним джерелом для забезпечення належного здійснення правосуддя.

Після 1648 р. зросла роль козацтва, що визначило свої форми військового суду у вигляді судів

сотень, полкових і Генерального суду, які включали шляхетські суди, що діяли раніше [3, с. 14]. Запорізька Січ справедливо вважається першим політичним утворенням з ознаками республіки. Вищим органом влади на Січі була козацька військова рада, в якій могли брати участь усі козаки. Рада обирала кошового отамана, козацьку старшину, гетьмана, спільно вирішувала найважливіші справи. На Запорізькій Січі діяв козацький військовий суд. В руках гетьмана зосереджувалася вся виконавча, законодавча та судова влада, він підтримував зв'язки з іноземними державами, мав значний вплив на церковні справи. Інформація про правосуддя поширювалася через військові та культурні канали, зокрема через збори та ради, де обговорювалися важливі питання.

Основними джерелами права, а отже і інформаційними інструментами за часів Гетьманщини були:

1. Звичаєве право — це неписані правила та традиції Запорізької Січі, які фактично регулювали все внутрішнє життя козаків, не будучи офіційно затвердженими державною владою. Сукупність цих правових звичаїв, обов'язкових до виконання на рівні із законом і за порушення яких передбачалося покарання, в науці називають козацьким правом.

2. Система «попередніх прав» включала Литовські статuti та збірники Магдебурзького права, такі як «Саксонське дзеркало», «Порядок прав цивільних» тощо.

3. Акти української гетьманської влади: договірні (гетьманські) статті — підписувалися гетьманами України та козацькою старшиною з одного боку, і російським царем та його представниками — з іншого; гетьманські універсали — офіційні акти державної влади, видані від імені гетьмана.

4. Російське царське законодавство: загальноімперські законодавчі акти — укази, царські грамоти, статuti, регламенти, положення, установи, інструкції, зводи, накази.

5. Церковне право: Духовний та Монастирський регламенти, Статут про церковне чиноспоступлення, укази імператорської влади, постанови урядового Синоду тощо [1, с. 41].

Ознакою інформаційного поля в здійсненні правосуддя в період Російської імперії є поширення загальноімперського законодавства на українських землях. Основними документами в цей період були: «Зібрання малоросійських прав» (1807 р.), «Повне зібрання законів Російської імперії» (1830 р.) та «Звід законів Російської імперії» (1835 р.) [1, с. 46].

У 1862 році в Основних положеннях судоустрою було визначено, що судова влада відокремлюється від виконавчої, законодавчої та адміністративної. Формування судової влади як самостійної гілки державної влади, а суду як повноцінного та незалежного державного органу стало однією

з цілей реформи 1864 року [3, с. 17]. Таким чином, виокремлення судової влади в окрему гілку визначило необхідність формування механізмів її комунікації з іншими гілками влади, в основі якого лежать інструменти інформаційного обміну.

В нетривалий період Української народної республіки було видано нові законодавчі акти у сфері судочинства, а саме Закони «Про утворення Генерального суду» (2 грудня 1917 р.) та «Про введення народного суду на Україні» (4 січня 1918 р.). Також в цей час відбувалося створення мережі судових установ УНР: Генерального суду як найвищої судової інстанції, апеляційних судів, окружних судів, повітових народних судів та мирових судів. Судочинство здійснювалося за новими українськими процесуальними нормами.

Висновки. Аналіз інформаційного забезпечення здійснення правосуддя на українських землях демонструє значну його залежність від інформаційної та правової політики держав, що мали вплив українські землі в різний період часу. При чому в різні періоди вплив різних держав накладався і на певній території діяли правові норми різних держав. Разом з тим, загалом в історичній ретроспективі спостерігається поступ до становлення систематизованих і більш практично придатних інструментів здійснення правосуддя, і зокрема його інформаційного супроводу. Предметом подальших наукових розвідок у цьому напрямі може бути дослідження наступних історичних періодів в контексті інформаційного забезпечення здійснення правосуддя.

Література

1. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
2. Колос М. І. Судебник Казимира Ягайловича: кримінально-правова охорона власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 40, Том 2. С. 86–90.
3. Назаров І. Історичні особливості формування судової системи України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 19. С. 12–22.
4. Слюсар І. В. Історія виникнення та перспективи розвитку судової влади України. *Наукові записки. Серія: право*. 2019. Вип. 7. С. 123–127.
5. Лісова К. С. Судустрій та судочинство на території України (X–XIX ст.): історико-правовий аналіз. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. С. 128–135.
6. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія / заг. керівн. І. Б. Усенко. К. : Наукова думка. 2014. 506 с.
7. Бойко І. Руська правда та її вплив на становлення і розвиток української правової традиції. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. № 75. С. 3–16.
8. Маркевич О. В. Мегдебурське право на українських землях: історичне значення. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 9. С. 449–452.

References

1. Zabzaliuk D. Ye. Istoriia derzhavy ta prava Ukrainy: navch. posibnyk (u skhemakh i tablytsiakh) [History of the State and Law of Ukraine: a textbook (in diagrams and tables)]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2017. 120 s. [in Ukrainian].
2. Kolos M. I. Sudebnyk Kazymyra Yahailovycha: kryminalno-pravova okhorona vlasnosti [Judicial Code of Kazimierz Jagiellovych: criminal law protection of property.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Pravo*. 2016. Vyp. 40, Tom 2. S. 86–90 [in Ukrainian].
3. Nazarov I. Istorychni osoblyvosti formuvannia sudovoi systemy Ukrainy [Historical features of the formation of the judicial system of Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadyvannia*. 2010. Vyp. 19. S. 12–22 [in Ukrainian].
4. Sliusar I. V. Istoriia vynyknennia ta perspektyvy rozvytku sudovoi vlady Ukrainy [History of Origin and Prospects for the Development of the Judiciary of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriiia: pravo*. 2019. Vyp. 7. S. 123–127 [in Ukrainian].
5. Lisova K. S. Sudoustrii ta sudochynstvo na terytorii Ukrainy (Kh–KhIKh st.): istoryko-pravovyi analiz [Judicial system and judicial proceedings on the territory of Ukraine (XIX–XX centuries): historical and legal analysis]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriiia ekonomichna. Seriiia yurydychna*. 2021. S. 128–135 [in Ukrainian].
6. Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonodirnosti, osoblyvosti rozvytku. [Judicial Power in Ukraine: Historical Origins, Patterns, Features of Development]: Monohrafiia / zah. kerivn. I. B. Usenko. K.: Naukova dumka. 2014. 506 s. [in Ukrainian].
7. Boiko I. Ruska pravda ta yii vplyv na stanovlennia i rozvytok ukrainskoi pravovoi tradytsii [Russian truth and its influence on the formation and development of the Ukrainian legal tradition]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*. 2022. № 75. S. 3–16 [in Ukrainian].
8. Markevych O. V. Mehdeburske pravo na ukrainskykh zemliakh: istorychne znachennia [Magdeburg law on Ukrainian lands: historical significance]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Hraal nauky”*. 2021. № 9. S. 449–452 [in Ukrainian].